

İbtidai sinif şagirdlərinin ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşdırılması

Banu Ayaz qızı Qədirli
Bakı Qızlar Universiteti
E-mail: banugadirli@mail.ru

Rəyçilər: psixol.ü.f.d., dos. U.M. Qəzvini,
p.ü.f.d. P.M. Həsənova

Açar sözlər: ibtidai sinif, şagird, ünsiyyət, mədəniyyət, formalaşma

Ключевые слова: начальная школа, ученик, общение, культура, формирование

Key words: primary school, student, communication, culture, formation

Kiçik məktəb yaşı fərdi inkişafın həssas dövrlərindən biridir. Bu dövrdə formalaşan davranış tənzimləyiciləri sonradan sabitliyi ilə seçilir və bir çox cəhətdən insanın gələcək görünüşünü, həyatdakı mövqeyini və digər insanlarla münasibətlərini əvvəlcədən müəyyənləşdirir. Şagirdin şəxsiyyətinin inkişaf etməsinin şərtlərindən biri, ətrafdakı reallığı öyrəndiyi, sosial təcrübəni, sosial davranışını, dəyər istiqamətlərini mənimsədiyi həmyaşıdları və digər insanlarla ünsiyyət qurmasıdır. Ünsiyyət mədəniyyəti, şagirdin böyüklər və həmyaşıdları ilə ünsiyyət qurarkən hörmət və xeyirxahlığa əsaslanaraq, uyğun söz ehtiyatından və standartlarından istifadə edərək, ictimai yerlərdə, gündəlik həyatda nəzakətli davranışı nəzərdə tutur. Mədəniyyətşünaslıq, psixologiya, fəlsəfə və pedaqogika çərçivəsində ünsiyyət mədəniyyətinin problemlərinə diqqət müasir cəmiyyətin həyatındakı sosial proseslərin dinamikası, eləcə də insan sferasının humanistləşdirilməsi zərurəti ilə izah olunur (1, s. 86).

Qarşımıza qoyduğumuz vəzifələri həll etmək üçün “ünsiyyət”, “ünsiyyət mədəniyyəti” anlayışlarının mahiyyətini və xüsusiyyətlərini nəzərə almaq, ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması prosesinin amillərini öyrənmək lazım gəlir. Ünsiyyət mədəniyyəti ilə əlaqədar problemlərin təhlili üçün humanitar biliklərin müxtəlif sahələrinə müraciət bizə uyğun və faydalı görünür, çünki formalaşması üçün proqram qurmaq üçün metodoloji əsas ola biləcək fikirləri vurğulamağa imkan verəcəkdir. Tədqiqat problemi kontekstində pedaqoji nəzəriyyə və praktikanın təhlilinə əsaslanaraq, aşağıdakı ziddiyyətləri müəyyən etdik:

— cəmiyyətin kiçik məktəblilər arasında şəxsiyyətlərarası ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasına ehtiyacı;

— bu problemin kifayət qədər elmi və metodiki inkişaf etməməsi (4, s. 29).

Bu ziddiyyətlər tədqiqat problemini müəyyənləşdirdi: kiçik məktəblilərdə şəxsiyyətlərarası ünsiyyət mədəniyyətinin səmərəli formalaşması üçün hansı pedaqoji şərtlər var? Kiçik şagirdin düşüncəsinin mərkəzində məktəbdə əldə olunan biliklər durur. Buna görə zehni əməliyyatlar birbaşa vizual dəstəklə daha az əlaqəlidir. Şagird “zehni müstəvidə” əməliyyatı yerinə yetirməyi bacarır. Onun anlayışlarının məzmunu zənginləşir, şagird bir çox xassələri və işarələri, eyni zamanda əsas xüsusiyyətləri müəyyən etməyi və kiçik xüsusiyyətlərdən ayırmağı öyrənir. Odur ki, burada anlayışlar arasındakı əlaqələri görə bilmək, təsnifat prinsiplərinə yiyələnmək vacibdir. Düşüncə kənardan təzyiq altında zorla inkişaf etməməlidir, çünki bu, yalnız bu yaşda inkişaf edən şəxsiyyətin xarakterik xüsusiyyəti olan kiçik məktəblidə bilik arzusunun formalaşmasına mane olacaqdır.

V.V. Davudova görə, kiçik məktəblilərin ümumi psixoloji inkişafının əsasını, təhsil fəaliyyəti

yətlərini yerinə yetirərkən, nəzəri biliklər, mənalı əks olunma, təhlil və planlaşdırma qabiliyyəti təşkil edir (4, s. 115). Bu proses şagirdlərin bütün idrak və şəxsi sferasının əhəmiyyətli dərəcədə yenidən qurulmasını əvvəlcədən müəyyənləşdirir. Təhsil problemlərinin həlli prosesində ibtidai sinif şagirdləri tərəfindən nəzəri biliklərin uyğun hərəkətlərlə mənimsənilməsi öyrənilən fənlərin əsas əlaqələrinə yönəlmə tələb edir. Belə istiqamətin həyata keçirilməsi, şagirdlərin mənalı təbiətin əks olunması, təhlili və planlaşdırılması ilə əlaqədardır. Buna görə də, ibtidai sinif şagirdləri tərəfindən nəzəri biliklərin mənimsənilməsi ilə onlarda bu psixoloji yeni formasiyaların formalaşması üçün əlverişli şərait yaranır. Təhsil fəaliyyətinə olan ehtiyac məktəbliləri nəzəri bilikləri mənimsəməyə sövq edir və təhsil problemlərinin həllində nəzəri bilikləri mənimsəmək üsulu olaraq məktəblilər mücərrəd düşüncədən konkretə doğru yüksəlişi həyata keçirirlər (4, s. 53).

Təhsil fəaliyyəti şagirdləri nəzəri bilik sahəsinə təqdim edir və onlarda nəzəri şüurun, düşüncənin əsaslarının inkişafını təmin edir. Bu fəaliyyətin strukturuna təhsil, idrak ehtiyacları və motivləri, təhsil vəzifəsi, uyğun hərəkətlər və əməliyyatlar kimi komponentlər daxildir. Təhsil probleminin spesifikliyi ondan ibarətdir ki, onu həll edərkən şagirdlər müəyyən sinfin bütün xüsusi problemlərinin həllinin ümumi üsulunu mənimsəyirlər. Bu problemləri həll etdikləri təhsil hərəkətləri və əməliyyatları nəzəri-mənalı bir növ əks etdirmə, təhlil və planlaşdırma işini nəzərdə tutur. Kiçik məktəblilər tərəfindən ətraflı təhsil fəaliyyətlərinin sistematik şəkildə həyata keçirilməsi onlarda nəzəri düşüncənin əsaslarının inkişafına kömək edir.

Ümumiyyətlə, kompleks sistemlərin və xüsusən qrup (sosial) proseslərin öyrənilməsində diaqnostik problemlərin həlli xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əsas vəzifə, yetkinlik yaşına çatmamış və adaptasiya dövründə ibtidai sinif şagirdlərinin ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması meyarlarını müəyyən etməkdir. Psixoloji və pedaqoji tədqiqatlarda bu meyarların seçimi ya ünsiyyət prosesinin tərəfləri və funksiyaları haqqında fikirlərə əsaslanır. Bu, meyarların sayını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırmağa və xarakterlərini müxtəlif mərhələlərdə şagirdin inkişaf potensialı ilə uyğunlaşdırmağa imkan verir. Bu yanaşma, bir tərəfdən, əsl çoxfaktorlu pedaqoji prosesdə şagird qrupunda onun ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması prosesinin təhlilini asanlaşdırmaq, digər tərəfdən də, təhsilin səviyyəsini və dinamikasını təsvir etmək cəhədidir. Ən çətin vəzifələrdən biri, şagirdlərdə ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşdırılması ilə bağlı prosesin xüsusiyyətlərini, pedaqoji işin nəticələrini müəyyən etməyə və təsvir etməyə imkan verən etibarlı, dəqiq metodların seçilməsidir (2, s. 18).

Bu günə qədər R. Balesin qrup qarşılıqlı təsiri və Flandriyanın qarşılıqlı əlaqə kateqoriyalar sisteminin müşahidə etmək üsulu yaxşı məlumdur. Hər iki üsul da obyektiv nəticələr əldə etməyə imkan verir, lakin əsl pedaqoji prosesdə onları təşkil etmək üçün xüsusi səylər tələb olunur. İbtidai sinif şagirdlərinin ünsiyyət mədəniyyətinin inkişafı haqqında obyektiv məlumat əldə etmək üçün istifadə etdiyimiz metodlar haqqında daha ətraflı məlumat verək. Rossensveyq testi, şəxsin ünsiyyət şəraitində xəyal qırıqlığına reaksiyasını təyin etmək üçün hazırlanmış texnikadır. Texnologiyanın üstünlükləri aşağıdakılardır:

1) Şəxsiyyətin öyrənilməsinin proyektiv metodlarına aiddir. Bu, dəfələrlə istifadə etməyə və etibarlı nəticələr əldə etməyə imkan verir, çünki kiçik məktəblilər sorğu metodlarının vəzifələrinə böyüklərin gözlədiyi cavabları verməyə meyllidirlər;

2) 8 yaşdan 12 yaşa qədər şagirdlər üçün hazırlanmış xüsusi stimullaşdırıcı material paketi də daxil olmaqla, yaşa bağlı dəyişikliyin olması;

3) Əldə edilən məlumatların çoxölçülülüyü olması. Diaqnostik tədqiqat zamanı nitq cavabının sürətini, mürəkkəb ünsiyyət problemlərinin həllinə yaradıcı yanaşmanın mövcudluğunu müşahidə etmək olar. Burada təcavüzkarlıq tipik şagirdin standart olmayan ünsiyyət vəziyyətlərinə

reaksiyasının yolu olaraq özünü göstərir. Testin istifadəsi şagirdin həmyaşıdları, müxtəlif yaşdakı şagirdlər, müəllim və valideynlərlə ünsiyyət qurmaqda daxili münasibətləri haqqında material verir (3, s. 59).

Psixoloji və pedaqoji tədqiqatlarda, ümumiyyətlə obyektiv olaraq qəbul edilən ibtidai sinif şagirdlərinin ünsiyyət mədəniyyətinin əxlaqi və davranış komponentlərinin öyrənilməsinin praktiki olaraq heç bir sübut edilmiş üsulu mövcud deyil, yəni müəllimlərin hazırlıqdan istifadə etmək imkanı yoxdur. Üstəlik, böyük və şagirdlər arasındakı ünsiyyət prosesinin müxtəlif aspektlərinin diaqnozu psixologiya və pedaqogikanın aktual problemi olaraq qalır.

Kiçik məktəb yaş fərdin mənəvi keyfiyyətlərinin inkişafı üçün böyük imkanlar yaradır. Bu, məktəblilərin elastikliyi və yaxşı bilinən təklifliyi, cəldliyi, təqlid etmək meyli və ən əsası - müəllimin nüfuzunun qeyd-şərtsiz tanınması ilə asanlaşdırılır. Şəxsiyyətin sosiallaşması, mənəvi davranışının formalaşması prosesində ibtidai məktəbin rolu çox böyükdür. İbtidai sinif şagirdinin şəxsiyyətinin mənəvi inkişafı prosesini başa düşmək üçün düzgün yanaşma, şəxsiyyətin psixoloji inkişaf prosesi, onun əsas qanunları və xüsusiyyətlərini bilməklə əlaqələndirilir. Müasir ibtidai məktəb şəraitində tərbiyə prosesi ahəngdar inkişaf etmiş insanın, ümumbəşəri dəyərlər əsasında mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşmasına yönəlmişdir (2, s. 61).

İbtidai sinif şagirdləri arasında şəxsiyyətlərarası ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması zamanı biliklərin mənimsənilməsinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaq vacibdir. Təhsil problemlərinin uyğun hərəkətlərlə həll edilməsi prosesində ibtidai sinif şagirdləri tərəfindən nəzəri biliklərin möhkəm mənimsənilməsi üçün öyrənilən fənlər daxilində əsas əlaqələrə diqqət yetirmək lazımdır. Bu oriyentasiya, şagirdlərin təbiətin əks olunması, təhlili və planlaşdırılması ilə əlaqədardır. Buna görə də, ibtidai sinif şagirdləri tərəfindən nəzəri biliklərin mənimsənilməsi ilə onlarda bu psixoloji yeni formasiyaların formalaşması üçün əlverişli şərait yaranır.

Məqalənin aktuallığı. Məktəblilər arasında ünsiyyət mədəniyyətini formalaşdırmaq vəzifəsi müasir məktəbin əsas vəzifələrindən birinə çevrilmişdir, çünki təhsilin və fərdin bütövlükdə inkişafının səmərəliliyi onun formalaşma dərəcəsi ilə asılıdır. İbtidai məktəb bu baxımdan şagirdin həyatında xüsusilə vacib dövrdür, bu yaşda şagird ictimai münasibətlərə fəal şəkildə girməyə başlayır. Bu baxımda tədqiqat xüsusi aktualıq kəsb edir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik onunla bağlıdır ki, tədqiqatda ibtidai sinif şagirdlərinin ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşdırılması verilir.

Məqalənin praktik və tətbiqi əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələri kiçik məktəb yaşlı məktəblilərin ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşdırılmasında əhəmiyyətlidir. Habelə, tədqiqatın nəticələri şagirdlərlə işin səmərəli qurulması zamanı ibtidai sinif müəllimlərinə nəzəri və praktik baxımdan kömək olacaqdır.

Ədəbiyyat

1.Сəbrayıлов İ. Шəxsiyyətyönümlü təhsil və vətəndaş cəmiyyəti. Bakı: Mütərcim, 2011, 216 s.

2.Грехнев В. Культура педагогического общения. М.: Просвещение, 2010, 144 с.

3.Марьяшина О. Формирование культуры межличностного общения младших школьников в игровой деятельности в общеобразовательных учреждениях: диссертация кандидата педагогических наук. Москва, 2011, 173 с.

4.Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе. М.: ТЦ «Сфера», 2006, 240 с.

Б.А. Гадирли**Формирование коммуникационной культуры
учащихся начальной школы****Резюме**

В статье исследуется формирование культуры общения у младших школьников. Коллективизм и групповая ориентация присущи нашей рабочей культуре, как в повседневной жизни, так и на работе. В связи с этим мы считаем наиболее точным определение моральной составляющей культуры общения как совокупности норм, способствующих развитию сотрудничества. Основным правилом, конечно же, должно быть золотое правило морали: не делайте другим того, чего не хотите для себя. Соблюдение этических стандартов в общении считается важным не только с точки зрения моральной ответственности человека перед обществом, но также с точки зрения необходимости эффективного и действенного общения.

B.A. Gadirli**Formation of communication culture
of primary school students****Summary**

This article examines the formation of a culture of communication in primary school students. Collectivism and group orientation are inherent in our work culture, both in everyday life and at work. In this regard, we consider the most accurate definition of the moral component of the culture of communication to be a set of norms that contribute to the development of cooperation. The basic rule, of course, should be the golden rule of morality: do not do to others what you do not want for yourself. Adherence to ethical standards in communication is considered important not only in terms of a person's moral responsibility to society, but also in terms of the need to communicate effectively and efficiently.

Redaksiyaya daxil olub: 19.10.2021